

Csunderlik Péter

Az ördögtől a handléig

Kun Béla ábrázolásai a Horthy-kori Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban¹

A Tanácsköztársaság 133 napja – Jeffrey C. Alexander fogalmával élve – kollektív „kulturális trauma” volt,² amely mindenekelőtt a keresztény-nemzeti „úri középosztályban” hagyott kitörölhetetlen nyomot, és antikommunista irányba formálta identitását. Alexander elmélete szerint a „kulturális trauma” egy korábbi vagy jelen idejű megrázkódtatás identitásbiztosító mesterelbeszélése, amely arra ad választ, hogy mi történt, kik voltak az áldozatok, kik voltak az elkövetők, milyen közösséghez tartoznak az előbbiek és az utóbbiak. Ahogy a kollektív emlékezetet is közösen alakítja az egyén, a közösség és a hatalom,³ a „kulturális trauma” sem adott, hanem a tudományos diskurzus, a tömegmédiá és az állami cselekvők konstruálják: meghatározzák, hogy miért fáj az adott – ilyen értelemben „elképzelt” – traumatikus esemény a közösségnek, és újra és újra jelenvalóvá teszik azt (például emléknapiak által). Az 1919-es „sebek” folyamatos – és identitásbiztosító – feltépesében jelentős szerepet játszottak azok a Horthy-korszakban megjelent Tanácsköztársaság-ellenes visszaemlékezések és pamflettek, amelyek a proletárdiktatúra bukása után próbálták megállítani a feldolgozás és felejtés folyamatát, újólag traumatizálva a közösséget.⁴ Tanulmányomban az 1919 utáni antikommunista memoár- és pamfletirodalom Kun Béla-ábrázolásait ismertetem, amelyek egészen széles skálán mozogtak: az ördögi figurától a kacagtató handléig, a külföldön kiképzett profeszionális felforgatótól a cukrot szopogató mesüségig.

A névlegesen csak külügyi népbiztosként szerepet vállaló, de a kommün kormányát, a Forradalmi Kormányzótanácsot gyakorlatilag vezető Kun Béla 1919-es tevékenysége⁵ ugyan közel se váltott ki akkora rémületet, mint a kommün jobboldali emlékezetének első számú horrorfigurájává váló Szamuely Tiboré, de Kun ennek ellenére is „(negatív) kultikus figuraként” olyan „árúvédjegy” lehetett, ami garantálhatta a nevével jelzett kiadványok eladhatóságát.⁶ Ráadásul míg a vörösteror emblematikus figuráinak tekinthető Szamuely Tibor, Cserny József és Korvin Ottó által kiváltott izgalom jelentősen csök-

kent az 1919-es haláluk után eltelt idővel, a külföldre menekült és a nemzetközi munkásmozgalomban tevékenykedő, „Magyarország ellen áskálódó” Kun Béla alakja továbbra is borzolhatta a kedélyeket az ellenforradalmi Horthy-rendszerben – hiszen az élőkől azért mindig jobban lehet félni, mint a kísértetektől. Budapesten még tíz évvel az események után is érdemesnek találták kiadni a kommunista vezető regényes életrajzát, Herczeg Géza *Kun Béla – Történelmi grimász* című 1929-es könyvét.⁷

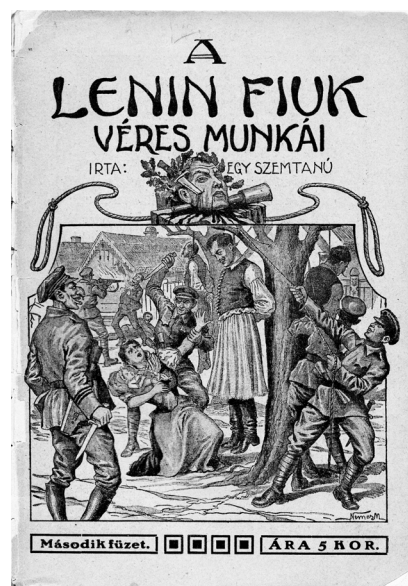
A Tanácsköztársaság sokszor „ördöggént” beállított vezetője azonban meglehetősen ellentmondásos figura volt.⁸ Kun Béla kettősségének szimbólumává az vált az emlékezetében, hogy feszült helyzetekben rendre sírógörcsök gyötörték. Az őt közelebbről ismerő tanúk szerint Kun valójában jobban szeretett kegyelmet adni, mint kivégeztetni – bár, ha szükségesnek érezte, ez utóbbit is megtette, például 1919 júliusában, amikor kivégeztetett két ukrán tisztet, akik egy állítólagos „baloldali” puccs jegyében ellene szervezkedtek⁹ –, továbbá internacionalistaként szentimentálisan kötődött szülőföldjéhez,¹⁰ és kommunistaként csodálta az arisztokratákat. Kun Béláról az egyik legérzékletesebbnek tűnő portrét Károlyi Mihály rajzolta, ő azt írta utóbb a *Hít, illúziók nélkül* című memoárjában, hogy a nagyhatalmúvá lett egykori vidéki újságíró „mélységesen élvezte”, hogy a „hatalmas arisztokraták” különböző szívességkéresekkkel keresték fel a proletárdiktatúra idején, és „nemigen tudott tőlük bármit is megtagadni”. Mert bár Kun „a könyörtelen terrort, a kíméletlen megtorlást, a nép bosszúját hirdette, [...] mindenkin kész volt segíteni, aki személyesen fordult hozzá”. Károlyi azt is nyomatékosította – az ellenforradalmi propagandairodalomban megjelenő, „vérengző” Kun Béla-képpel szemben –, hogy Kun Béla még egy közönséges gyilkos halálos ítéletének aláírásakor is könnyezett.¹¹

Kun Béla sírógörcsei azonban nemcsak szentimentalizmusának voltak köszönhetőek, hanem világháborús sebesülésének is. Bár Fehérvári István volt honvéd őrmester 1919-ben a *Mi történt Magyarorszá-*

gon 1918. okt. 31. óta című könyvében azzal kívánta diszkreditálni Kun Bélát, hogy „sebesületlenül” esett fogságba a világháború alatt,¹² valójában – ha akkor még nem került is fogságba – Kun Béla megsebesült a világháborúban, mégpedig 1915 januárjában az Uzsoki-szoros visszafoglalásáért vívott harcokban. A visszaemlékezésekben annyit emlegetett sírógörcsei is ennek a világháborús sebesülésnek a következményei voltak, amelyek nyilvános szerepléseikor igencsak kellemetlenek lehettek a Tanácsköztársaság vezetője számára, már csak azért is, mert hányinger is kísérte az ilyenkor patakozó könyveket.¹³ Kun Béla talán az izgalmi állapot leveztése és a hányinger megelőzése érdekében is szokott rá a cukorkaszopogatásra, amely aztán – mint majd látni fogjuk – udvariatlanságának és viselkedni nem tudásának lett a „bizonyítéka” a jobboldali szerzők Kun-portréiban.

Kun ellentmondásos karaktere és az információhiány következménye, hogy a Tanácsköztársaság alatt játszott szerepével kapcsolatban kétféle értelmezés is létezett. Az egyik szerint ő volt a Forradalmi Kormányzótanács „főgonosza” – ezt az értelmezést legkarakteresebben az *A Lenin-fiúk véres munkái* című 1920-as füzet sorozat képviselte, amely szerint Kun egyedüli ura volt a kommúnnek, „ő rendelkezett, ő intézkedett mindenben és mindenütt”, és „nagyobb és vérengzőbb állat” volt, mint Cserny József és Szamuely Tibor.¹⁴ Esterházy Miklós gróf – Esterházy Péter író nagyapja – az *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből* című, szintén 1920-ban megjelent művében egyenesen az ördöghöz hasonlította Kun Bélát, akinek uralma alatt – egy, az állatok megvadulásához hasonló horrortoposszal élve – „eldurvultak a gyermekek”.¹⁵

A másik olvasat szerint ugyanakkor Kun Béla nem volt eredendően gonosz, hanem ő is csak áldozata volt az igazán veszett terroristáknak, a proletárdiktatúra valódi főszörnyeinek. Egyedülálló értelmezés található Liphay Olga középiskolai tanárnő, az antilegitimista *Megértés* folyóirat szerkesztőjének *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus?* című 1923-as cikksorozatában, amely szerint a valójában a Habsburgok ügynökeként tevékenykedő Kun nem is volt kommunista politikus, csak egy impositor, aki eljátszotta a Lenin megbízásából Magyarországon forradalmat csináló, oroszországi összeköttetésekkel rendelkező pártvezért. Liphay elbeszélésében Kun Béla csupán „álkommunista” kalandor volt, aki egyáltalán nem rendelkezett oroszországi kapcsolatokkal. Emiatt könnyen megzsarolhatták azok a társai, akik vele együtt járták meg hadifogolyként Szovjet-Oroszországot,

hiszen bármikor leleplezheték, hogy nem is élvezte Lenin támogatását. A zsarolási erőnek köszönhetően a „Szamuely–Cserny-csoport” egy „mindenható mellékkormányként” működött a Tanácsköztársaság idején. Liphay azt is valamiféle zsarolásnak tulajdonította, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsban helyet kapott a milliomos bankárfiú és polgári filozófus Lukács György, akinek nem lehetett volna helye egy „valódi” kommunista kormányban. Liphay Olga olvasatában Lenin nem is tanácsadónak küldte Magyarországra a később Kun-ellenes szervezkedésbe fogó ukrán tiszteket, hanem azért, hogy az el nem ismert Kun Béla leváltásáról gondoskodjanak, és helyébe egy Moszkva által is elismert kommunista politikust ültessenek, aki az „álkommunizmus” helyett immáron „valóban” bolsevizálja Magyarországot.¹⁶ Az élesen Habsburg-ellenes, kétes mentális státusú tanárnő tehát elvitatta az elképzelést, hogy Kun Béla ördögi figura lett volna, és azt is, hogy ő volt a Forradalmi Kormányzótanács zsarnoki ura.

Ezt az interpretációt a komolyan vehető szerzők közül Weltner Jakab képviselte legtisztábban. A kommunistákkal többször is összeütköző szociáldemokrata politikus¹⁷ – a Tanácsköztársaság idején a *Népszava* szerkesztője – hangsúlyozta a *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című 1929-es memoárjában (amely az első visszaemlékezés volt, amely az 1919-es vezetők memoárjai közül Magyarországon megjelenhetett), hogy „Kun Béla alaptermészete nem hajlott a kegyetlenkedés felé”, idővel azonban Szamuely Tibor és a Lenin-fiúk befolyása alá került, akiktől „maga is félt”. Emiatt „Kun Bélának számos esetben jobb belátásuk ellenére, a terroristák nyo-

mására hoztak olyan határozatokat, amelyek még a bolsevista mozgalomra is végzetes hatással jártak”.¹⁸

A proletárdiktatúrában és a Horthy-korszakban is letartóztatott, a szólásszabadság mellett következetesen kiálló polgári újságíró, Szász Zoltán szintén egy viszonylag pozitív Kun-képet örökölt meg, amikor a *III. emelet 12.* című 1927-es emlékiratában úgy emlékezett: személyes találkozásukkor Kun Béla – az „elvtárs” megszólítást kerülve – „Szász úrnak” szólította őt a parlament folyosóján.¹⁹ Ez az állítás is abba az elbeszélői mintába illeszkedik, amely szerint Kun Béla előszeretettel preferálta a polgári gesztusokat, és szívesen barátkozott a „régvi világ” képviselőivel. Bár nem titkolta ellenszenvét, Krúdy Gyula is hasonló képet rajzolt róla *A bolvi* című portréjában, amelyben az írók és Kun Béla találkozását örököltette meg a Damjanich utcai Kohner-villában. Kun ekkor tájékoztatta a vezető magyar írókat arról, hogy nem kell a Tanácsköztársaságot méltatniuk az írásaikban, de ne is bírálják. Krúdy története szerint a „vidéki újságíró” kinézetű Kun „Krúdy úrnak” szólította a szerzőt, „mintha békíteni akarna”.²⁰

Azok azonban, akik nem találkoztak vele a Tanácsköztársaság idején, gátlátalanul összeírtak mindent. Így keltek szárnyra az olyanféle álhírek, mint hogy Kun Béla el akarta adni külföldre a Szent Koronát – ennek az állításnak Tormay Cécile író nő is hitelt adott *Bujdosó könyv* című hírhedt műve 1922-ben megjelentetett második kötetében: „[L]ázadó szégyen és sötét harag csapott a fejembe. Kun Béla a magyar szent koronára külföldi antikváriusokkal alkuszik! Mondják, 170000 koronát kínáltak neki. A kövek másodrendűek, az arany elvékonyult, csak a történeti emlék ér valamit... Már csak 170000 koronát ér a magyar királyi múlt. A kormányzótanács még vár. Ki ad többet érte?”²¹ Hasonló indulattal írt róla Pesthy Jenő nyugalmazott tanfelügyelő *A bolsevizmus rémnapjai* című 1921-es munkájában. Elbeszélésében Kun Béla „a nemzetközi zsidó bestiák vezetője” volt, akinek „országpusztító” gonoszsága mellett még cinizmusát és szemtelenségét emelte ki. Pesthy műve szerint például Kun „csak egy zsidótól kitelhető pökhendiséggel és szemérmetlen cinizmus-sal” felelt Guido Romanellinek, a budapesti olasz antantmisszió parancsnokának, amikor az fellépett az 1919. június 24-i monitorlázasban részt vevő – de büntetéskepp végül csak átnevelő szemináriumra küldött – ludovikások védelmében.²²

A *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című 1919-es kiadványból pedig azt lehetett megtudni, hogy Kun Béla kedvenc ételei a tojásos galuska és a meggybefőtt voltak, és hogy „egész testében remegett”, ha ágyúdör-

gést hallott.²³ A szerző itt az antik történetírás egyik kedvelt toposzát használta fel a világot uraló, ám valójában rettegő és villámláskor legszívesebben az ágy alá bújó zsarnokokról – például Caliguláról, Neróról és Domitianusról.²⁴ Somogyi Zoltán 1920-ban ezzel éppen ellentétesen ábrázolta Kunt *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások* című visszaemlékezésében, amikor a monitorlázasról írva felidézte, hogy az ágyúdörgést hallva nem páni félelem fogta el, hanem levette a civil ruháját, és vöröskatonának öltözött.²⁵

A Kun Béláról született füzetek alapján megállapítható, hogy az olvasókat különösen érdekelhette, mit csinált Kun Béla, mielőtt 1918 őszén Magyarországra érkezett, ki volt ő, és honnan jött. A *Kun Béla rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című 1920-as kötetet jegyző Sasvári Nagy Olivér tudni vélte, hogy Kun már fiatal újságíró korában is „Marxszal feküdt és Engelsszel ébredt”, és aztán „a bolsevizmus hazája végképp megmérgezte a lelkét”, miután orosz hadifogságba került.²⁶

Kun Béla életének hadifogságban töltött időszakáról egy külön kiadványt is megjelentettek *Kun Béla Szibériában* címmel 1919-ben. Ennek szerzője, Nagy Ádám nem vitatta el Kuntól a tehetséget, ugyanis a következőképpen jellemezte a proletárdiktatúra vezetőjét: „Egyet azonban el kell ismerni róla: voltak trükkjei. Ha balra fordult a szerencse kereke, és veszni indult a »nagyszerű« proletárkormányzat pozíciója, Kun Bélának nem kellett a szomszédba menni mentő ötletért, vagy ahogy ők nevezték: éceszért. De azért nem kell elragadtatnunk magunkat, nem ő maga termelte azokat. Készen hozta őket Oroszországból. Marx volt az őstermelő, Lenin a feldolgozó, és Kun a fogyasztó. Sajnos, több

mint négy hónap kellett ahhoz, hogy az egész készletet elfogyassza.”²⁷

Kun Béla és párttársai szovjet-oroszországi tevékenységéről a Kommunisták Magyarországi Pártjából korán „kiugrott” Nánássy György adott – elfogult és korábbi párttársait befeketíteni törekvő, de a bolsevikok Magyarországra kerülésének megismerése szempontjából mégiscsak hasznos– tájékoztatást a *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?* című, 1919 első felében megjelentetett füzetében.²⁸

Kun Béla fiatalkoráról a legtöbb „információt” az egykori kolozsvári újságíró, Stettner Tamás hordta össze a *Tizennégy év Kun Béla életéből* című 1919-es bulvárkiadványában. Ebben azt állította, hogy Kun „heves, izgága természetű, rendkívül erőszakos ifjú” volt, aki mindig „tűzzel, teliszájjal, kásásan” (vagyis érthetetlenül, köpködve) beszélt, és akinek „rossz természete” és fennen hirdetett „nemzetrontó elvei” miatt kellett távoznia a kolozsvári egyetemről 1904-ben.²⁹ Kunt egyébként valószínűleg nem eltávolították, hanem maga szakította félbe tanulmányait, miután anyagi okok miatt erre kényszerült. Borsányi György 1979-ben betiltott Kun Béla-életrajza szerint a kishivatalnoki fizetésből élő Kun család nem tudta finanszírozni a taníttatását.³⁰

Ma már igazán komikusnak hathat Stettner példája Kun Béla kolozsvári nemzetrontó tevékenységére: „becsempészte” a *Nyugat* szerzőinek műveit a városba, és Ady Endre helyi rajongóiból irodalmi társaságot alakított. Stettner annyira demonizálta Kunt, hogy kizárólag neki tulajdonította a szocialista eszmék erdélyi elterjedését. Szerinte Kun nem azért propagálta a „progresszív” szellemi és művészeti irányzatokat, mert szenvedélyesen küzdött a maradiság ellen, hanem mert gyűlölt mindent, ami magyar, és „korlátolt marháknak” tartotta a „magyar ugar” lakóit. A Kun Béla belső körébe természetesen sosem tartozó Lovászy Márton függetlenségi párti politikusra, a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterére hivatkozva azt is megírta, hogy Kun még azért is megvetette a magyarokat, mert senki sem akadt, aki merényletet kísérelt volna meg ellene a Tanácsköztársaság idején.³¹

Stettner a „zsidó test” képzetéhez kapcsolódó expresszív mondatokkal írta le Kun Béla külső tulajdonságait, hogy érzékeltesse, a Tanácsköztársaság vezetője és megszemélyesítője mennyire idegen volt a „magyar nemzettestben”: „A kócos, fekete hajú fiatalember sötét szemével, duzzadt ajkával az afrikai vad, néger fickókra emlékeztetett, [...] csak éppen a bőre színe volt sárgásfehér.”³² A feketékre emlékeztető állítólagos vonásaival természetesen Kun Béla vadságát akarta sugallani a visszaemléke-

ző.³³ Emellett Stettner egy olyan történetet is felmutatott, amely Kun Béla ápolatlanságát helyezte a középpontba, kifejezve ezzel a kommunista politikus „lelki mocskosságát” is, az „ami kívül, az belül” antik időkig visszanyúló elképzelésének megfelelően. E szerint Kun első jegyese, Weisz Ilus állítólag azért hagyta el a munkásbiztosító igazgatóhelyettesét, mert „a józslésű fiatal leány nem tudott napirendre térni jegyeseének egynémely testi tisztatlansága felett. Főleg a fülek és a körmök következetes elhanyagolását nem tudta nézni.” És nem sokkal ezután fel is idézi a Kun-életrajzok talán legismertebb toposzát, a kolozsvári sikkasztás vádját.³⁴ Sasvári Nagy Olivér konkrét összeget is megnevezett: szerinte Kun 1800 koronát tüntetett el a Kolozsvári Munkásbiztosítóból. Fehérvári István kezében megszaladt a toll, és 60 ezer koronáról írt.³⁵ Csaba Jenő piarista szerzetes *A forradalom története Szegeden* című 1922-es művében nemcsak a kolozsvári, de a „nagyváradi munkáspénztár megfúrójának” is nevezte Kunt.³⁶

Kun Béla oly sokat emlegetett sikkasztási ügyének a Kossuthot diszkreditálni hivatott sikkasztási vád az előképe a magyar történelmi emlékezetben. A Kolozsvári Munkásbiztosítónál valóban akadtak „pénzügyi zavarok”, csak hogy még Kun Béla oda-kerülése előtt, 1907-ben, ami miatt több tisztviselőt is elbocsátottak. Kun Béla barátai és pártfogói épp ezt használták ki, hogy munkásbiztosítói álláshoz juttassák a fiatal szociáldemokrata újságírót.³⁷ Oda-helyezése után ugyanakkor valóban volt Kun Bélának egy kellemetlen ügye, ebben azonban szó sem volt a fenti óriási összegekről, „mindössze” 110 koronáról – ez a tétel Borsányi György szerint nagyjából Kun akkori havi keresetének egyharmadát tette ki. Annyi történt, hogy Kun Béla fölvetett 110 korona útiköltség-térítést egy kalotaszegi kiszállására, ám azt nem teljesítette, és ebből nőtt ki a „sikkasztás” története.³⁸

A „Kun Béla mint tolvaj” értelmezést igen szenvedélyesen képviselte a proletárdiktatúrát lopások sorozataként azonosító Légrády Imre laptulajdonos *A kommun fogóságában* című 1919-es visszaemlékezésében. Szerinte a *Népszava* székháza előtti rendbontást követően letartóztatott Kun Béla már a Gyűjtőfogházban is „Magyarország elkommunizálásáról” álmodott.³⁹

A magyarországi kommunizmust „népcsalásnak” tartó parodista, Lovászy Károly a kleptomániásokat megszegényítő lopási hajlam helyett a képmutatást tette meg Kun Béla legjellemzőbb tulajdonságává. A *Gyenge Szovjet* című 1919-es kommunleírásában a „híres álszenteskedő” válik Kun Béla eposzi jelzőjévé. Lovászynál Kun elődsí, de nem rettenetes figu-

raként jelenik meg, aki úgy viselkedik, mint egy „primadonna”. Anti-úriemberségének bizonyítéka, hogy nem tud viselkedni, még beszéd közben is cukrot szopogat, és míg bal kezét mindig a zsebében tartja, a jobbal kényszeresen gesztikulál. Az udvariatság és a viselkedni nem tudás felemlegetése Kun kapcsán azért válik jelentőssé, mert – amint arra Fenyves Katalin rámutatott – a „zsidót” az „úriember” ellenfogalmaként használták a 19–20. század fordulóján.⁴⁰ A kényszeres cukorszopogatás toposzával kapcsolatban emlékeztetnék rá, hogy a cukorbajt a korban kifejezetten „zsidó betegségnek” tartották.⁴¹ Különösen érzékletes a hatalomátvétel előtti és utáni Kun Béla leírása:

„Úgy festett, mint egy handle, vagy mint egy sarki hordár sapka nélkül. Lyukas cipő a lábán. Kopott zsakett nadrágról alul negyedméteres rojtcafatok csüngtek alá. Haja gondozatlan volt, mint egy suszterinasé. Vastag, vörös bajusza kócosan lógott a szájába, s annyira szőrös volt az ábrázata, hogy akár vidáman citerázhatott volna a szakállával. Ugyanez a Kun Béla pár nap múlva megnyírva, bajusztalanul, frissen kibernetváltva százhusz lóerős autómobilján pöfögött végig Pest utcáin, s annyira felvitte a kommunista gondviselés a dolgát, hogy Clemenceau-val nagykegyesen még »jegyzékváltásokba« is bocsátkozott.”⁴²

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban egyedül Szabó László volt az, aki 1919-ban kiadott *A bolsevizmus Magyarországon* című összefoglalásában nem tartózkodott elismerni Kun Béla politikai tehetségét. Írásában Szabó „a legtehetségesebb agitátornak” nevezte Kun Bélát, az általa végzett külügyi munka kapcsán pedig azt is megjegyezte, hogy a hivatalos diplomatákat meglepte, mennyire kis személyzettel és milyen hatékonyan dolgozott.⁴³ De Szabó megengedő kijelentése kivételnek tekinthető: a Horthy-korszakban született pamfletek és memoárok döntő többségében feloldhatatlannak tűnik az ellentmondás, hogy miként tudott szinte a semmiből pártot szervezni, támogatókra találni és hatalomra kerülni, majd hónapokon át az ország élén maradni ez a végtelenül ellenszenves férfi, akit – Marjay Ferenc 1942-ben megjelent *Keresztes hadjárat 1941...* című antibolsevista propagandakönyvének Kun-képét idézve – „kövérkés alakjával, duzzadt képével, rövidre nyírott vörös hajával, csámpás járásával, gyanakvó, véres szemével, nyálfröcskölő vastag nedves ajkával »disznófejűnek« [hívtak] kortársai”.⁴⁴

A negatív Kun-ábrázolások tanulságaként a „véres szemek” újra és újra felbukkanó leírását emelném ki, ez ugyanis nemcsak a negatív Kun-képeknek lett szinte elmaradhatatlan része, de az 1956

után Magyarországon megjelent pozitív Kun Béla portréknak is kanonizálódott eleme lett. Ez utóbbi romantizáló, baloldali leírásokban – például Sinkó Ervin *Optimisták* vagy Gárdos Miklós *Két ősz között* című regényében – azonban már nem a „kegyetlenség” képzetét kapcsolták hozzá (mint a jobboldali elbeszélésekben), hanem a fáradtságra, a kialvatlanságra, vagyis Kun Béla szakadatlan munkájára utalt.⁴⁵ Úgy tűnik, az egyes történelmi szereplők fizikai jellemzőit teljesen eltérő jelentéssel is fel lehet tölteni, attól függően, hogy a kultuszépítés vagy a lejáratás az írók célja.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Lásd Jeffrey C. Alexander: Holokauszt és trauma. Morális univerzalizmus Nyugaton. In: *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztörténete*. Szerk.: Szász Anna Lujza és Zombory Máté. Budapest, Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014, 66–147. Alexander elméletét összefoglalja: Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék (mű)*. Budapest, Kalligram, 2016, 87–88., 93–96.
- ³ Lásd Gyáni Gábor: A holokauszt magyar emlékezete. In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék (mű)*, i. m., 192.
- ⁴ A korai Horthy-kori antikommunista pamfletek és memoárok közül 60-at elemeztem narratológiai és történeti tropológiai eszközökkel a 2019-ben megjelent Tanácsköztársaság-monográfiámban: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019.
- ⁵ A Tanácsköztársaság történetéről lásd Rudolf L. Tőkés: *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. The Origins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revolutions of 1918–1919*. New York–Washington, Frederick A. Praeger, 1967. Illetve Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, Budapest, Kossuth, 1969. Továbbá újabban: Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest, Jaffa, 2021. Hatos Pál könyvéről a *Múlt és Jövő* is közölt recenziót: Hajdu Tibor: Korszerű előrelépés az 1919-es Tanácsköztársaság történetírásában. *Múlt és Jövő*, 2021/2., 89–92.
- ⁶ Lásd Kisantal Tamás megállapításait Hitlerről mint „(negatív) kultikus figuráról”: Kisantal Tamás: Diadal, bukás, túlélés. A Hitler-ábrázolások kulturális szerepe. In: Kisantal Tamás: *Az élet tanítómesterei. Írók a történelem ábrázolásáról*. Pécs, Kronosz, 2017, 118–119.
- ⁷ Herczeg Géza: *Kun Béla. Történelmi grimasz*. Budapest, Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., 1929.
- ⁸ Életről lásd Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1979.
- ⁹ Lásd Borsányi: *Kun Béla*, i. m., 188–189.
- ¹⁰ Amint az amerikai emigrációjából hazalátogató Tőkés Rudolf az 1969-es Tanácsköztársaság-konferencián megjegyezte a Kun nemzet- és nemzetiségi politikáját marxista alapon bírálóknak: „[M]etodológiailag hibás a törté-

- teket és szereplőket saját kontextusukból kiragadva elemezni. Noha Kun 1919-ben kommunista volt, de ezt megelőzően radikális szociáldemokrata, erdélyi magyar értelmiségi, és mint ilyen, nem várható el tőle, hogy olyasféle »nemzetiségi« politikát dolgozzon ki, amely még Leninnek is több évébe került.” Lásd Tőkés Rudolf: Kun Béla. In: Uő: *Újragondolt történelem. Válogatott tanulmányok, 1967–2017*. Budapest, Kossuth, 2018, 15–56., 17.
- 11 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Európa, 1982, 186–187.
- 12 Fehérvári István: *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta. Olasz hadifogságból visszatért bajtársainak elmondja: Fehérvári István volt honvédőrmeester*. Budapest, Hunnia Nyomda, 1919, 18.
- 13 Borsányi: *Kun Béla*, i. m., 36.
- 14 *A Lenin-fiúk véres munkái*. Írta: egy szemtanú. Budapest, Rózsa, 1920, 37.
- 15 Esterházy Miklós gróf: *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest, k. n., 1920, 95.
- 16 Liphay Olga: Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus? *Megértés*, 1923. október 8., 3.; 1923. október 5., 4., 9.
- 17 A kommunisták és a szociáldemokraták ellentmondásos viszonyáról az 1918–1919-es események idején lásd Varga Lajos: *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*. Budapest, Napvilág, 2019.
- 18 Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1929, 185., 146.
- 19 Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó-utcai fogházból*. Budapest, a szerző kiadása, 1927, 11.
- 20 Krúdy Gyula: A bolsi. In: Uő: *A tegnapi ködlovagjai*. Békéscsaba, Tevan, 1925, 63.
- 21 Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből. II. Proletárdiktatura*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922, 134.
- 22 Pesthy Jenő: *A bolsevizmus rémnapjai. (Naplójegyzetek)*. Budapest, a szerző kiadása, 1921, 44., 43., 46.
- 23 *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből*. Szerk.: Szerényi Simon. Budapest, Kiadja Kátai Albert, 1919, 7.
- 24 A gyávaság hangsúlyozásáról mint az antik inektívák visszatérő eleméről lásd Adamik Tamás: *Megjegyzések az invectívához. Antik Tanulmányok* 24. (1977), 189.
- 25 Somogyi Zoltán: *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások*. Budapest, „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1920, 49.
- 26 Sasvári Nagy Olivér: *Kun Bélák rémuralmának története biteles okmányok alapján*. A Bolsevik Elleni Liga kiadása. Budapest, 1920, 11.
- 27 Nagy Ádám: *Kun Béla Szibériában. Egy hadifogoly feljegyzései a diktátorról*. Budapest, Központi Sajtóvállalat Rt., 1919, 28.
- 28 Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzenelmei*. Budapest, 1919.
- 29 Stettner Tamás: *Tizennégy év Kun Béla életéből. Tisza István gyilkosai. Hogyan szüntették meg a nemzeti újságokat? A Kaplony-utcai ellenforradalmárok. Három óráig az Országház pincéjében. Az államrendőrség forradalmárai. R riportok a rémuralom idejéből*. Budapest, Egyesült Könyvnyomda, 1919, 1.
- 30 Borsányi: *Kun Béla*, i. m., 12.
- 31 Stettner: *Tizennégy év Kun Béla életéből*, i. m., 3–4., 17.
- 32 Uo., 1. A „zsidó test” képzetének kialakulásáról: Sander L. Gilman: *The Jew's Body*. New York–London, Routledge–Kegan Paul, 1991. Illetve a „zsidó testtel” kapcsolatos sztereotípiákról lásd Bolgár Dániel tanulmányait.
- 33 Ahogy Umberto Eco kifejtette: „A fehér ember civilizációs küldetésének megindoklása érdekében mindig előnytelenül ábrázolták a négereket, nem csupán az irodalomban és festészetben, de az olyan tudományos jellegű szövegekben is, mint amilyen Lombrosóé. »A fehér ember terhe« ideológiájának jegyében számos elbeszélésben szerepelnek nem európai etnikumokhoz tartozó sötét figurák: az alattomos arab, a vérszomjas hindu a görbe késsel, és a baljós ábrázatú kínaiak, mindenfajta kegyetlenség nagymesterei.” Lásd Umberto Eco (szerk.): *A rúttság története*. Budapest, Európa, 2007, 197. A „kegyetlen kínaiakkal” kapcsolatos orientalista toposzt idézte fel Esterházy Miklós is a visszaemlékezésében, amikor azt írta: „Olyan urak, akik Pesten mint túsók fogva voltak, beszélik el nekem, hogy a börtönőrök durvasága és raffinált elvetemültsége sokszor az eddigi legborzasztóbbaknak ismert kínai kínzásokat is felülmúlta.” Lásd Gróf Esterházy: *Emléklapok*, i. m., 101.
- 34 Stettner: *Tizennégy év Kun Béla életéből*, i. m., 5–6.
- 35 Sasvári Nagy: *Kun Bélák rémuralmának története biteles okmányok alapján*, i. m., 11–12., ill. Fehérvári: *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta*, i. m., 18.
- 36 Csaba Jenő piarista: *A forradalom története Szegeden*. Szeged, Tevel, 1922, 79.
- 37 Borsányi: *Kun Béla*, i. m., 26.
- 38 Egry Gábor (szerk.): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Budapest, Napvilág, 2018, 24–25. A történet Borsányi Kun-életrajzának betiltott magyarországi és a később megjelent angol nyelvű külföldi kiadásában is ugyanúgy szerepel. Lásd Borsányi: *Kun Béla*, i. m., 34. Illetve György Borsányi: *The Life of a Communist Revolutionary, Béla Kun*. New York, Columbia University Press, 1993, 35.
- 39 Légrády Imre, *A kommün fogságában. 1919. április 16. – május 2*. Budapest, Légrády Testvérek, 1919, 34.
- 40 Lásd Fenyves Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest, Corvina, 2010, 232–245.
- 41 A cukorbajról mint a korabeli előítéletek szerint a „zsidókra” fokozottan jellemző betegségről lásd például: Szilágyi Dénes: *A zsidó népegyéniség*. Budapest, 1943, 38.
- 42 Lovászy Károly: *Gyenge Szovjet. Egy eszement ellenforradalmár megfigyelései*. Budapest, Bristol Könyvnyomda, 1919, 11.
- 43 Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból*. Budapest, Athenaeum, 1919, 9., 232. – A Tanácsköztársaság külpolitikájáról és Kun Béla diplomáciai tevékenységéről lásd Romsics Gergely: *Külpolitikai gondolkodás a Magyarországi Tanácsköztársaságban. Sic Itur ad Astra* 2020/70, 31–103.
- 44 Dr. Marjay Frigyes: *Kerevtes hadjárat 1941...* Budapest, Stádium, 1941, 77.
- 45 Lásd Kun Béla megjelenítéseit: Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918–1919-ből*. Budapest, Noran Libro, 2010. Illetve Gárdos Miklós: *Két ősz között*. Budapest, Kossuth, 1959.